

Pärlikarpidest ja Eesti ajaloost

LIIVI AARMA

Eduard Philipp Körber

Eduard Philipp Körber tegeles terve oma elu muinasteadusega. Tema kogud on ainulaadsed ja hästi süstematiseeritud.

220 aastat sünnist

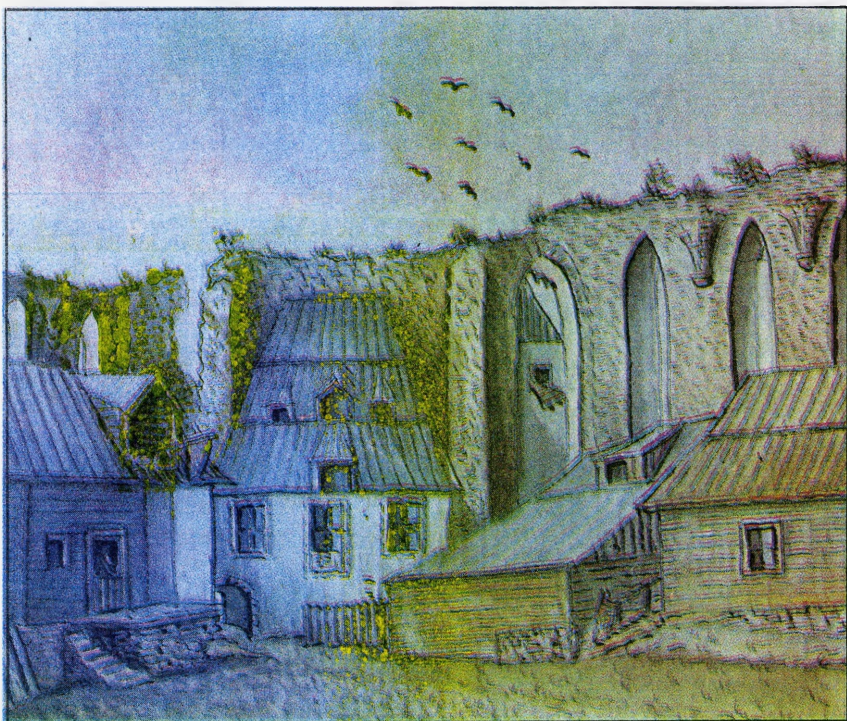
Kogu järgnev lugu on Tallinna Toomkoolis aastatel 1780—1782 õppinu ning teenimatult pea-aegu unustusehõlma jäänud oma-pärasest mehest Eesti kultuuri-loos — *Eduard Philipp Körber*ist ehk nagu ta ise kirjutas — Eduard Körberist. Rohkem on tänapäeval tuntud tema pojad — Vändra pastor *Karl (Carl Eduard Anton)* (1802—1883) ning kooliõpetaja ja Kuressaare pastor *Martin (Martin Georg Emil)* (1817—1893) *Körber*. Nende nimesid mainimata ei ole ilmunud ei Eesti kirjanduse, muusika ega ajalooteaduse ülevaated.

Tähistagu käesolev kirjutis ka Eduard Körberi 220. sünniaastapäeva: ta sündis Tori pastoraadis 1770. aastal kas 17. juunil vkj. (nii on see daatum antud baltisaksa teatmeteostes) või 17. juulil vkj. (nii on ta oma käega eestikeelsesse Võnnu kihelkonna ajaloesse kirjutanud). Teiselt poolt möödub tänavu samuti ümmargune ajatähis — 140 aastat — tema surmast. Eduard Körber suri Tartus 12. veebruaril 1850, jõudmata pidada oma 80. sünnipäeva.

Tänapäevastes eestikeelsetes teatmeteostes leiame Eduard Körberi kohta õige vähe. ENEs, samuti Eesti ajaloo nõukogude käsitlustes teda ei mainita. Ometi oli Eduard Körber mees, kelle kohta saab mitmelgi puhul väita — ta oli selles või teises valdkonnas siinmail esimene.

Kutsumuse ärkamine

Esimesed õppetunnid sai Eduard kodus isalt. Kaheksa-aastaselt andis isa poisi Kammeri mõisa kodukooli. Seal suhtus 'aga kasvatajanna poisisse halvustavalt see-

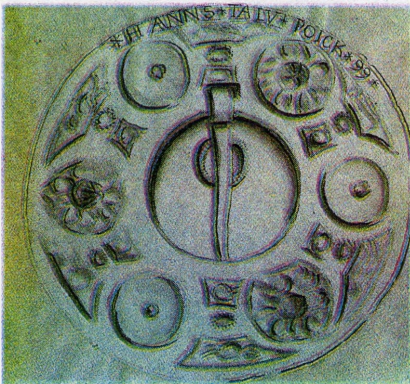
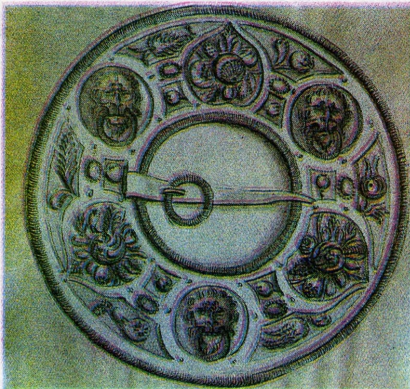

Tallinna mungahoov aastast 1800 (Eduard Körberi joonistus).

tõttu, et too ei olnud aadli-
soost. Seepeale otsustas isa poisi
Tallinna Toomkooli saata. 1780.
aastal alustaski poiss seal õpinguid.
Kuid nüüd viis röömsameelse poi-
si tuju alla Toomkooli tolleaegse
kantori halb ja jõhker ümber-
käimine temaga. Ilmselt oli see
põhjuseks, miks 1782. aastal poiss
koolist lahkus ning jätkas õpinguid
Pärnu linnakoolis ajaloohuvidega
rektori *Chr. Fr. Czerwinsky* käe
all. Ometi mõjutas õppimisaeg
Tallinna Toomkoolis kogu Eduard
Körberi edasist elu. Oma mäles-
tustes on ta kirjutanud, et just
siin, iidse ja kuulsusrikkas hansa-
linnas ärkas temas kutsumus tegel-
da muinasteadusega.

1789. aastal suundus ta Riia
Üldise Hoolekande Kolleegiumi
stipendiaadina Königsbergi üli-
kooli, kus läbis nii teoloogilise
kui filosoofilise stuudiumi. Viimase
raames kuulas ta ka *Immanuel*
Kanti loenguid. 1792.—1793. aastal
jätkas E. Körber õpinguid
Jena Ülikoolis nii teoloogias kui ka
loodusloos. 1793 pöördus ta tagasi
Eestisse, töötas mõned aastad
koduõpetajana ning peale isa sur-
ma 1796 jäi Võnnu pastori kohale,
kus isa oli olnud 1793. aastast
surmani. 1799 abiellus ta *Elisa-
beth Mickwitzi* (1780—1833),
Koeru pastori tütre ning Tallinna
Toomvaestekodu ja -kooli asutaja
tütretütrega. Abielu jooksul sündis
peres 11 last, kellest Eduard

Körberi surmaastal (1850) olid
kuus elus. Abikaasa oli hoolitsev
pereema, kes eriliselt armastas
aiandusega tegelda. 19. sajandi
algul rajasid need kaks noort
inimest Võnnu asula lääneküljele
lihtsa kujundusega pargi, mis täna-
päevalgi looduskaitse all. Talu-

Talupoegade hõbedast sõled Koeru
kihelkonnast. (Eduard Körberi joonistus).

rahva pärisorjusest vabastamise
puhul istutas E. Körber sinna
vabaduse tamme. Noor abikaasa
pärintes musikaalsest perest ja oli
suur luulearmastaja. Ka Körberite
suguvõsas olid muusika- ja keele-
andelised inimesed. Nii on teada,
et esimesena Liivimaale tulnud Jo-
hann Körber õppis suhteliselt lühikese
ajaga ära eesti keele. Võnnu
kihelkonna ajaloo on Eduard Körber
kirja pannud nii saksa keeles kui
tartu murdes, mis ei jäta mingit
kahtlust tema heas eesti keele
oskuses. Körberi suur töö ei ole
näinud trükivalgust, kuid vääriks
seda kindlasti, sest tema kirjeldus
tolleaegsest kihelkonna elust-olust
on huvitav ja ajaloolallikana
väärtuslik just murdekeeles.

Eduard Körber Eesti kultuuriloos

Ütle misega, et Eduard Körber on
Eesti kultuurilukku jätnud auväärsel
jälje, ei ole tegelikult veel mitte
midagi öeldud. Seda jälge ei näe.
Eduard Körberi materjalidest on avaldatud
vaid väike osa. Küll on hilisemad
uurijad neid kasutanud ning paljud
uurimused toetuvad Körberi käsikirjadele.

Körberi kogu tegevus oli pühendatud
muinasteadusele arheoloogilistest
leidudest kuni suurte ehitisteni välja
(kindlused, kirikud, lossid ja linnad
tervikuna). Kõikidel erinevatel aladel
püüdis ta luua materjalides kindla
süsteemi ja korra. Ega asjata ei hinda
Harri Moora «Eesti esiajaloo» sisse-
juhatuses Eduard Körberit samaväärselt
August Wilhelm Hupeliga kui esimesi
ajalooliste materjalide ja muinasesemete
suurimaid kogujaid, kes tegi seda
süsteemi-kindlalt, asjatundlikult ja suurt
professionaalsust üles näidates. Just
selles uurija rollis on Eduard Körber
imetlust vääri, sest tänapäevalgi pole
palju neid teadlasi, kes kogumisel ja
süsteemiseerimisel materjalid kunstniku
käega üles joonistaks ja neid hea
kirjanikusulega iseloomustaks.

Lai haare

Vaadeldes Eduard Körberi elu ja
tegevust tervikuna, on üllatav, et
kõige viljakamad olid tema uurijategevuses kahekümnendakolmekümnendad eluaastad. Aastail
1802—1804 valmisid kuus

LIIVI AARMA (1948) on Eesti TA Ajaloo Instituudi vanemteadur. Aja-lookandidaat.

in folio köidet Eesti- ja Liivimaa vaatamisväärsustest, mi iseenesest kujutavad eelneva kogumis- ja uurimistöö tulemuste kokkuvõtmist, s.o. puhtaks kirjutamist. Kuuest köitest kolm on pühendatud linnades ja maal asunud muinasaja mälestusmärkidele — kloostritele, kirikutele, kindlustele jne. Üks köide on pühendatud müntidele, üks vappidele ja pitsatitele ning üks mitmesugustele erinevatele muinasaja teadetele ja vaatamisväärsustele. Viimatinimetatud köitesse oli näiteks kogutud teateid ning lisatud jooniseid keskajal Liivimaa lossidesse ja kindlustesse müüritud inimeste kohta. Kõik köited on Körberi enda kunstnikukäega illustreeritud ja jätavad vaimustava mulje. Oma käsikirjaliste materjalide ja kogude suurema osa kinkis E. Körber Õpetatud Eesti Seltsile, millega pandi alus selle seltsi muuseumile ja arhiivile.

Eduard Körber suhtles elavalt kogu tolaegse muinasaja uurijate ringiga nii Tallinnas, Tartus kui Riias. Körberilt pärinevad tegelikult väga paljud joonistused Eesti- ja Liivimaa muinasaja mälestusmärkidest, mida enamasti kuulsalt baltisaksa kultuuriloolase, muinasaja uurija *Johann Christoph Brotze* (1742—1823) nimega seostatakse. Körber saatis ise oma joonistused lahkelt Brotzele). Osa Körberi kogudest ongi Riias, sest olles Liivimaa muinasuurijate seltsi liige, annetas ta mõned materjalid sellele seltsile. Oma mündikogu kinkis Körber Tallinnas tegutsenud *Johannes Burchartile* (1776—1838), apteekrist muinasaja-uurijale ja kollektsionäärile. Eesti Ajaloomuuseumis säilitatakse Eduard Körberi kirju Burchartile.

Omapärane oli E. Körberi tegutsemine arhiivinduse alal. Koos tolaegse Liivimaa superintendent *Karl Gottlieb Sonntagiga* (1765—1827) valmistas ta koopiaid rootsiaegsete ametiasutuste arhiivimaterjalidest Riias. Tõsisest uurimistööst Liivimaa kirikuloo alal on trükki jõudnud vaid Tartu linna kirikute ajaloo käsitus. Vääruslikud on Körberi väljakirjutused omaaegse eestikeelse trükisõna

alguse kohta Lõuna-Eestis. Tema materjalides on teateid *Andreas Forseliuse*, *Joachim Rossiniuse*, *Marcus Schützi*, A. W. Hupeli jt. kohta.

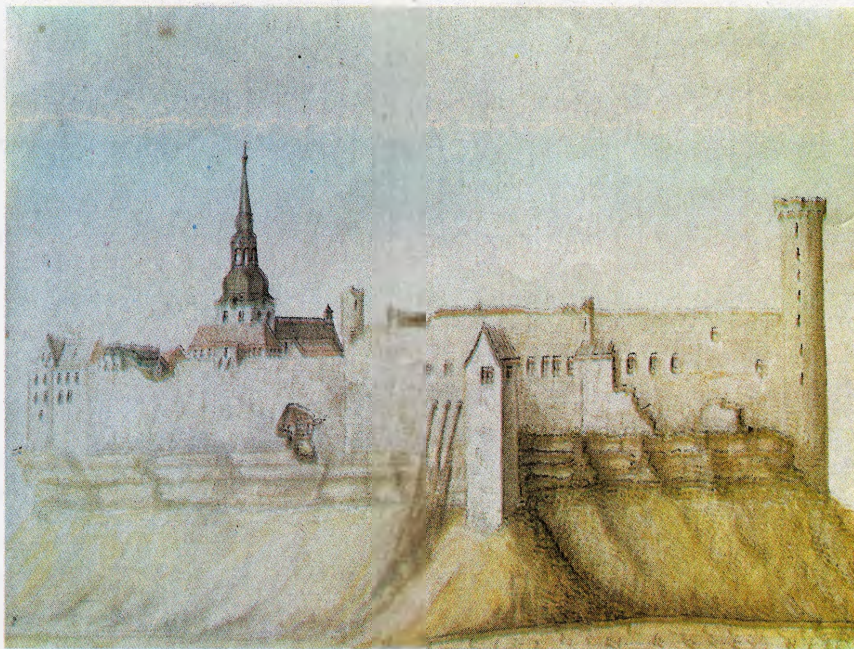
Körberi uurimused ulatusid ka mineraloogia valdkonda — nimelt kogus ja kirjeldas ta pärlikarpe, loomade ja lindude kivistisi, marmorit ja merevaiku. Needki kogud olid süstematiseeritud. Kogu materjal oli kunstipärase joonistustega koos täpsete leiukohtade andmete ning nimetustega saksa ja ladina keeles kataloogidesse kantud. 1803. aastal tunnistati tema uuringud Weimari mineraloogiaseltsi auliikme-diplomi vääriliseks ning 1806 valiti E. Körber Moskva loodusteadusliku seltsi auliikmeks.

Unustusehõlmas

Hilisemas elus tõmbus Eduard

Körber tagasi ning tuntav on see eriti pärast abikaasa kaotust. Siiski jäi ta Võnnu pastoriks kuni 1846. aastani, mil ta ameti oma 50. tööjuubelil maha pani ning tütre juurde Tartusse elama asus. Võnnu pastori ametis oli Körber edumeelne mees. Ta toetas igati talurahvakoolide tegevust. Neid oli Võnnu kihelkonnas 18. sajandi lõpust alates kakskümmend, kuigi vaid viletsates talupojahüttides. Körber toetas agaralt talurahva koolmeistrite seminari asutamist Liivimaale.

1850. aastal Körber suri, olles elus mõneti pettunud, sest nooruses kogutud muinasaja materjal jäi tema elu lõpul veel arhiivi ega leidnud aktiivset kasutamist. Alles 1870.—1880. aastatel *Jaan Jungi* tulekuga muinasteadusse toimus selles vallas suur elavnemine...

Tallinna Toompea aastast 1700 (Eduard Körberi joonistus aastast 1800 varasema joonistuse järgi).

Kasutatud kirjandus: Eesti biograafiline leksikon. Tartu, 1926—1929; U. Ivask. Pastor Eduard Philipp Körber und sein Katalog baltischen Gelegenheits-Schriften/Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau 1908/1909. Bd. VI. S. 171—199; Deutschbaltisches Biographisches Lexikon 1710—1960. Köln-Wien, 1970; Die Evangelischen Prediger Livlands bis 1918. Köln-Wien, 1977;

Deutsche Stammtafeln in Listenform/Stammtafeln Deutschbaltischen Geschlech-ten. Bd. II. 3. Reihe. Riga, 1931. S. 72—103; Inland. 1850, Sp. 631—634; E. Winkelmann. Bibliotheca Livoniae historica. Berlin, 1878.

Allikad: Tallinna Eesti Ajaloomuuseumi arhiivifond; Tartu Kirjandusmuuseumi Õpetatud Eesti Seltsi kogud.

Võnnu pastoraat (Martin Körberi koopia 1830ndate aastate akvarellist).

Katkendeid Ed. Ph. Körberi Võnnu kihelkonna ajaloost

1804

Sell aastal sai talurahwa sää-
duse raamat Tartun trükited
Krenziuse man ja kreisrist kinni-
tedu nink see esimene kihel-
konakohtu ülemb olli Tilsiti
mõisa valitseja baron Unger, üle
Võnnu Põlva ja Räpina. — 8
Novembril kui pää opuse latse*
koon olliwa, läts üts mees ka(a)-
meliga siit läbi, ja sai rahvas
seda looma eesvalt korda näta.
Laulatedu 107 paari, sündinu 416,
koolnu 428 henge. Kriimanist
kooli ära Kannaste Mihkel 98
aastat wana

1807

Sell aastal olli sõda Prantsu-
sega nink õpetaja luges manitsuse
kõnet miilitside andmesi perast,
ka sai kiriku wallast üts milits
antus. Suur waew olli rahwal
kroono moona ja soltadi kütmise
perast**, ka olli 4 kuud kange
põud, kus vili ära kuiwi ja suur

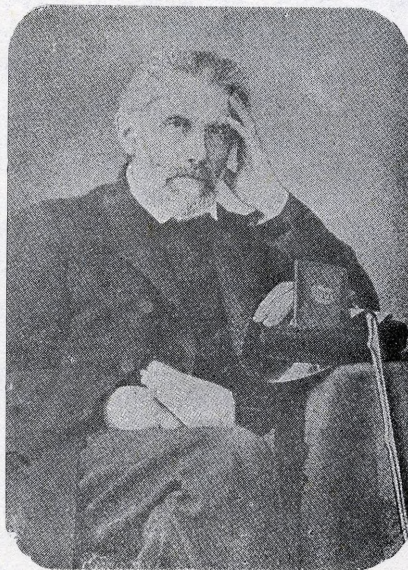

Karl Körber

katk tuli ning rukki wak maksis
6 rubla hõb. . .

1808

Sell näljal tühjal näljaaastal. . .
ka tegisi meie maale palav tõbi,
kes palju ära koolet. Rukki vakk
10 rubla hõb. Toitu puuduse
perast soit palju rahvast kanariku
ja palu sambla lenega.

Martin Körber

(Tartu Kirjandusmuuseum, F 125
M 3:6)

* pää opuse latse — 10—13aastased
lapsed, kes käisid põhikoolis. Kuni
10aastasi nimetati kodukoolilasteks ja
vanemaid kui 13 (kuni leerini) kutsuti
kordajateks.

** mõisates olid sõjaväe majutus-
majad, mida talupojad pidid talvel
kütma ja kuhu tuli sõduritele ka toidu-
moona varuda.

Saal Võnnu pastoraadis (Martin Körberi koopia 1930ndate aastate akvarellist).

Körberite suguvõsast

Esimesena tuli Liivimaale Eduard Körberi vanaisa *Johann Friedrich Körber* (1701—1767), kes Jena ülikoolis studeerides sai oma ülikoolikaaslastelt-liivimaalastelt kutse tulla teenistusse Liivimaale. Esialgu oli ta koduõpetaja ja 1727. aastal sai pastoriks Tarvastusse. 1748. aastast surmani 1767 oli Johann Friedrich pastor Helme kihelkonnas. Tema ühest pojast *Peter Friedrichist* (1732—1799) sai pärast meditsiiniõpinguid Halles ja Jenas Tallinna vaeslastekodu arst (1758—1766). Aastast 1783 aga oli ta Jaani seegi ja Harjumaal kreisiarst. 1761 reisis Stockholmisse kui Rootsi Teaduste Akadeemia korrespondent liige ning tutvus seal isiklikult *Carl Linnéga*. Peter Körber alustas esimesena rõugete kaitsepookimist Põhja-Eestis. 1777., 1782. ja 1783. aasta raugeepideemiate ajal suutis ta oma tegevusega haigusele siinmail piiri panna. Tema sulest on ilmunud ka arstiteaduslikke artikleid,

millistest tuntuim käsitleb liivimaa-laste haigusi. 1793. aastal sai Peter Körber aadlitiitli, suutes tõestada, et tema esivanemad pärinevad Saksa Švaabimaa von Korbideist. Tema nimi kanti küll Eestimaa aadliperekondade nimistusse, kuid põlisaadlimatriklisse mitte. Peter Körberi noorem vend *Paul Johann* (1735—1795) käis isa jälgedes ning oli aastast 1764 pastoriks Toris, kus teise abielu esimese lapsena sündis *Eduard Philipp Körber*. Paul Körber oli musikaalne mees ja temast on teada, et sageli mängis ta flöödil kodustele tantsu saatteks ning tal oli kõlav bassihääl. Eduard Körberi poegadest Karlist ja Martinist on veidi juttu isaga seoses. *Karl Körber* protežeeris noort *Johann Voldemar Jannsenit*. Isiksusena oli ta ekstsentriline ja vastuolude tõttu kohalike mõisnikega ümbruskonna rahva hulgas omamoodi populaarne. Karl Körberist jäi järele mahu-kas toodang, sealhulgas tema

«Mailma aiaraamat», mille materjali valik küll suvaline ja ajalookäsitlus naiivne, kuid esitus värvikalt isikupärane.

Martin Körberist kirjutavad muusikateadlased kui muusikategelasest ja heliloojast (laulud «Vaikne kena kohakene», «Ma olen väike karjane»), kirjandusteadlased kui literaadist ja ajaloolased kui ajaloolasest («Oesel einst und jetzt», I—III kd.; «Bausteine zu einer Geschichte Oesels»).

Veel peab mainima nende venda *August Ludwig Immanueli*, keda hüüti Louis Körberiks (1808—1892) ja kes oli pastoriks Rõngus. Tema pojast *Bernhard Eduard Otto Körberist* (1837—1915) sai Tartu Ülikooli arstiteaduskonna professor (professorina ametis 1879—1895). Tema käe all sirgus terve põlvkond hügieenikuid-statistikuid, kes uurisid paljude Lõuna-Eesti kihelkondade rahvastikku ja selle tervist. ■

78 240
75 kop.

SUURMEHI TALLINNA TOOMKOOList

Eduard Körberi pildi maalis mälu järgi pärast tema surma baltisaksa kunstnik, Õpetatud Eesti Seltsi kogude konservaator Eduard Herman Hartmann (1817—1880).

Eduard Philipp Körber -
pastor, ajaloolane,
kirjamees, kunstnik

